

лення й принципами проектування, що склалися впродовж багатьох століть, супроводжувалася становленням генетично нової історії, що не має прецедентів у нелінійній парадигми сучасної архітектури, що зародилася у 90-х роках ХХ століття. Архітектурна творчість одержала потужний імпульс до еволюції форми завдяки зміні своєї природної ментальності й звертання до природничо-наукових галузей пізнання, що опираються на висунуту в 80-х роках теорію нелінійних систем. Відкриття нових природничо-наукових галузей знання зумовило кардинальні зміни у системі культурних цінностей і слугує причиною щодо зародження нової парадигми архітектури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархин Б.Г. Методика архитектурного проектирования : учеб.-метод. пособие / Б.Г. Бархин. – М., 1993. – 438 с.
2. Кармазин Ю.И. Методологические основы культуры проектного мышления. Методические указания и рекомендации / Ю.И. Кармазин, П.В. Капустин. – Воронеж : ВГАСУ, 2001. – 43 с.
3. Кармазин Ю.И. Творческий метод архитектора: введение в теоретические и методические основы / Ю.И. Кармазин. – Воронеж, 2005. – 496 с.

УДК 159.922.6

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТІСНО-ХАРАКТЕРОЛОГІЧНОГО КОНТИНУУМУ В ПСИХОЛОГІЇ

Гріньова О.М.

У статті висвітлено результати теоретичного аналізу проблеми особистісно-характерологічного континууму, в основі якого лежать складні взаємозв'язки феноменів особистості й характеру. Представлено результати досліджень динаміки, чинників, взаємозв'язку та взаємовпливу основних складових особистісно-характерологічного континууму в психологічній літературі.

Ключові слова: *особистість, характер, вік, особистісно-характерологічний континуум, становлення, розвиток, особистісні риси, якості характеру.*

В статті рассматриваются результаты теоретического анализа проблемы личностно-характерологического континуума, в основе которого лежат сложные взаимосвязи феноменов личности и характера. Представлены результаты исследований динамики, причин, взаимо-

связи и взаимовлияния основных составляющих личностно-характерологического континуума в психологической литературе.

Ключевые слова: личность, характер, возраст, личностно-характерологический континуум, становление, развитие, личностные черты, качества характера.

The results of theoretical analysis of the problem of personal and characterological continuum, the base of this phenomena is complex interrelations of personality and character, are considered in the article. The results of researches in psychological literature of dynamics, reasons, interrelation and interaction of personal and characterological continuum's main components are represented in the article.

Key words: personality, character, age, personal and characterological continuum, generation, development, personal features, character's characteristics.

На сучасному етапі розбудови Української держави основними пріоритетами становлення національної системи освіти є її євроінтеграція, подальша демократизація і гуманізація. Основною метою впровадження цих пріоритетів, згідно з низкою державних документів про освіту – Державною національною програмою "Освіта (Україна ХХІ століття)", "Законом про освіту" тощо – є формування нового покоління українців, з високим рівнем самосвідомості, самовизначення, особистісного розвитку в цілому. Необхідною передумовою становлення цих феноменів є формування у індивіда характеру "високого рівня організації" (за Н.Д. Левітовим [19]), оскільки основною функцією саме характеру, згідно з В.І. Абраменком, є об'єктивація життєвої спрямованості індивіда, яка визначає вибір стратегічних життєвих цілей (що, в свою чергу, зумовлює специфіку формування ідеалів, системи цінностей, "мета-мотивів", або "мотиваторів", інтересів індивіда) і засоби досягнення цих цілей, які проявляються в якостях характеру [1]. Особливості становлення у індивіда комунікативних, вольових, моральних, інтелектуальних і рефлексивних якостей характеру значною мірою зумовлюють його успішність як у виконанні різних видів діяльності, так і в побудові міжособистісних стосунків.

У працях багатьох як українських, так і зарубіжних учених підкреслюється необхідність вивчення феномену характеру людини в нерозривній єдності зі становленням її особистісного розвитку в цілому. Однак важливою проблемою психологічної науки є розмежування понять "особистість" і "характер". Погляди переважної більшості вчених кінця ХІХ – початку ХХ ст. на становлення особистості й характеру можна об'єднати в наступні підходи:

- розглядається тільки один феномен (особистість або характер), під яким розуміється психічний склад людини в цілому і на основі

різних критеріїв визначається "типологія особистості" або "типологія характеру" (А. Бен [7], О. Кречмер [16], Г. Хейманс і Р. ЛеСенн [39], А. Шпрангер [40], К.Г. Юнг [37]);

- характер розглядається як якісний критерій особистісного розвитку, міра відповідності моральних якостей індивіда суспільним нормам (Г. Олпорт [38] та ін.);

- характер і особистість розглядаються, як протилежні феномени, які містять низку протиріч і між якими відбувається "боротьба". При цьому характер або ототожнюється з темпераментом, і під ним розуміються біологічно, спадково закладені в людині нижчі, тваринні потяги, або під характером розуміється сукупність якостей (переважно негативних, егоїстичних), яка формується на основі переважно біологічних чинників. Становлення особистості відбувається шляхом усвідомлення, прийняття й засвоєння індивідом моральних норм і гуманістичних цінностей суспільства, тому саме особистість, на думку авторів, є механізмом подолання людиною своїх негативних потягів, аморальних якостей й морального розвитку в цілому (Б.Г. Ананьєв [2], А.Г. Асмолов [3], Фр. Кейра [14], Н.Д. Левітов [19], П. Малапер [22] та ін.).

У працях значної кількості радянських вчених поняття "особистість" і "характер" також чітко не розводяться. Так, А.Г. Ковальов зазначає, що "індивідуальний характер" за певних умов може розглядатись і як синонім особистості, і як її структурний компонент, а риси характеру й особистості можуть "переходити одні в одні" [15].

Однак розвиток психофізіології, зокрема досліджень І.П. Павлова, в ХХ ст. зумовив зростання уваги радянських психологів до проблеми характеру, а саме – до взаємозв'язку темпераменту і характеру, психофізіологічних передумов якостей характеру, ролі й місця формування умовнорефлекторних зв'язків у цьому процесі, проблеми сензитивних періодів становлення різних якостей характеру [27].

У працях багатьох радянських психологів підкреслюється думка про те, що вже на ранніх етапах онтогенезу (починаючи з молодшого шкільного віку) відбувається становлення характеру як системи найбільш стійких особистісних рис, яка генералізується відповідно до ситуації та діяльності, що зумовила її виникнення, усталюється й проявляється в різних модусах життєдіяльності індивіда і на подальших етапах онтогенезу сприяє формуванню одних особистісних якостей індивіда і гальмуванню інших (Б.Г. Ананьєв [2], Н.Д. Левітов [19], С.Л. Рубінштейн [29]). Згідно з тезою О.М. Леонтьєва про те, що "внутрішнє діє через зовнішнє і цим само себе змінює" [20], генезис характеру зумовлює активізацію особистісних якостей і властивостей, найбільш стійкі з яких, в свою чергу, переходять в якості характеру.

Тому, як зазначає Н.Д. Левітов, "... не лише особистість впливає на формування характеру, але й характер впливає на особистість", тобто становлення цих феноменів в онтогенезі є взаємопов'язаним і взаємобумовленим [19]. Під "особистісними якостями" в дослідженнях радянських психологів переважно розуміються ті властивості, які виникають в конкретному віці під впливом психічних новоутворень певного віку й проявляються в провідній діяльності певного віку. А "риси характеру" – це властивості, сформовані в різних видах провідної діяльності й під впливом основних психічних новоутворень попередніх вікових етапів, які зумовлюють особливості психічного розвитку індивіда на певному віковому етапі, в тому числі є важливим чинником становлення нових особистісних якостей.

Такий підхід не означає статичності характеру, ригідності його властивостей. Автори підкреслюють динаміку взаємовпливу феноменів особистості й характеру в різні вікові періоди та зазначають, що на ранніх етапах онтогенезу, під час активного становлення характеру, більшою мірою особистість зумовлює генезис характеру. У дорослому віці риси характеру індивіда стають менш пластичними, і характер людини більшою мірою зумовлює специфіку її особистісного розвитку, ніж навпаки. З цього випливає актуальність виявлення періодів найбільш активного генезису характеру, а також особливостей і механізмів цього процесу, зокрема – ролі й місця феноменів особистісного розвитку в ньому.

У працях більшості радянських учених підкреслюється думка про те, що найбільш сензитивним для становлення характеру є шкільний вік (В.І. Абраменко [1], О.А. Ахвердова [4], В.А. Крутецький [17], Н.Д. Левітов [19], А.С. Макаренко [21] та ін.). При цьому в радянській психології провідна роль в становленні характеру і навіть темпераменту як природної його передумови (О.Б. Гілева і Т.В. Бочарова [11] та ін.) відводиться соціальним факторам, а саме вихованню. Характер школяра вважається об'єктом виховання, а формування соціально бажаного характеру в дослідженнях деяких авторів (В.І. Абраменко [1], Л.С. Виготський [10], А.С. Макаренко [21]) – навіть основною метою виховання. Тому в радянській психології підкреслюється думка про те, що активне виховання "характеру радянської людини" має починатись з молодшого шкільного чи старшого дошкільного віку. Бажання самого індивіда, внутрішні чинники генезису його характеру, здатність до "саморуху" й "саморозвитку" в роботах більшості радянських психологів не враховувались. Згідно з І.С. Булах, така точка зору в роботах радянських учених домінує і щодо проблеми особистісного розвитку школяра: "Пріоритетність ідеї формування особистості призвела

до майже повної атрофії в розвитку моменту спонтанності, індетермінізму, оскільки в особистісному становленні превалювала ідея впливу зовнішніх соціальних чинників. Можна сказати, що доктрина розвитку як цілеспрямованого засвоєння знань, умінь і навичок без саморуху та творчості не відводила місця в особистісному зростанні ні духовності, ні душевності" [8, С. 36].

У працях багатьох західних учених зі становленням гуманістичної парадигми вивчення проблеми особистісного розвитку дедалі більша увага звертається на внутрішні ресурси особистості як суб'єкта власної самореалізації, самоактуалізації й самовизначення. В дослідженнях сучасних українських психологів (В.О. Татенко [33], Т.М. Титаренко [35] та ін.) з цієї проблеми акцент робиться на внутрішню психічну активність індивіда, "саморух" й "само розгортання" психіки, "суб'єктність" як здатність індивіда керувати власним життям і бути суб'єктом власного психічного розвитку. Оскільки становлення вказаних феноменів нерозривно пов'язане з генезисом свідомості, то можна зробити припущення про те, що найбільш активне становлення суб'єктності як важливої передумови особистісно-характерологічного розвитку індивіда відбувається на більш пізніх, ніж молодший шкільний вік, етапах онтогенетичного розвитку.

Проведений аналіз літературних джерел виявив лише окремі розробки різних аспектів цієї проблеми, зокрема ґрунтовні дослідження проблеми особистісного розвитку в підлітковому віці у працях І.С. Булах [8], внутрішньої психічної активності, яка спонукає процес "саморуху" психічного, в тому числі – особистісного, розвитку В.О. Татенка [33], особливостей становлення характеру в підлітковому віці В.І. Абраменка [1]. Високу значущість у контексті цього дослідження також має аналіз проблеми становлення "життєвого світу" індивіда як однієї з найважливіших умов його особистісного розвитку, а також взаємозв'язку становлення патологічних "картин світу" з різними акцентуаціями характеру в роботах Т.М. Титаренка [35]. На нашу думку, такий взаємозв'язок зумовлений тим, що на сучасному етапі становлення Української держави масова примітивізація свідомості молоді у зв'язку зі зміною цінностей призводить до гальмування особистісної спрямованості підлітків і юнаків і, як наслідок, до гальмування спрямованості характеру. За умов гальмування змістовного аспекту характеру (спрямованості) спонтанне розгортання ("саморух") психічної активності індивіда призводить до активного розвитку процесуального аспекту характеру, тобто його якостей, їх загострення і виникнення акцентуацій характеру. У разі подальшого загострення акцентуаційованих рис характеру вони перебирають на себе цілепокладаючу функцію

спрямованості характеру, тобто із засобу досягнення цілей стають самоціллю, що призводить до переходу акцентуації характеру в конституційний особистісний радикал або психопатію. Тому проблема збереження й зміцнення психічного здоров'я молодого покоління українців зумовлює високу актуальність і соціальну значущість вивчення особливостей особистісного й характерологічного розвитку молоді в їх взаємозв'язку як на рівні таких феноменів у цілому, так і на рівні їх структурних компонентів.

Дослідження різних аспектів взаємозв'язку становлення феноменів характеру й особистості в підлітковому і юнацькому віці зумовило виникнення в психологічній науці таких термінів, як "особистісно-характерологічні особливості" (В.Л. Малигін [24], Е.В. Терещенко [34]), "особистісно-характерологічна мінливість" (І.В. Бакунова [5], І.М. Польшак [30]), "особистісно-характерологічні властивості" (Г.С. Хвостиков [36]) та "особистісно-характерологічний континуум" (О.А. Ахвердова [4]). Як зазначає О.А. Ахвердова, "континуум" означає неперервну множину елементів певної сукупності. Тому під останнім терміном автор розуміє сукупність усіх можливих варіантів особистісно-характерологічного розвитку людини в діапазоні від психічної норми до психопатії [4].

Однак у фаховій літературі існує й інше розуміння поняття "континуум" як сукупності певних, тісно пов'язаних між собою явищ і процесів. Високу актуальність має вивчення проблеми особистісно-характерологічного континууму в межах норми психічного розвитку індивіда виходячи з такого визначення терміна "континуум". Під поняттям "особистісно-характерологічний континуум" розуміється складна система, яка включає такі феномени особистісно-характерологічного розвитку, становлення яких найбільшою мірою визначає специфіку психічного розвитку індивіда, успішність його життєвої самореалізації. Висока соціальна значущість дослідження проблеми особистісно-характерологічного континууму людини зумовлює необхідність виявлення сензитивних періодів становлення цього складного феномену. Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури не виявив таких досліджень. Однак у працях сучасних українських, російських і радянських психологів вивчаються окремі аспекти проблеми сензитивних періодів становлення різних феноменів особистості й характеру, а також особливостей їх взаємозв'язку та взаємовпливу. У працях багатьох психологів (В.І. Абраменко [1], Б.Г. Ананьєв [2], О.А. Ахвердова [4], Б. Басаров [6], Н.Д. Левітов [19], С.Л. Рубінштейн [29] та ін.) підкреслюється думка про те, що генезис характеру індивіда є процесом динамічним, тому високу значущість має виявлення тих вікових пері-

одів, в які відбувається найбільш активне становлення основних структурних компонентів характеру, оскільки в ці періоди, як зазначає Н.Д. Левітов, більшою мірою відбувається вплив особистості (в тому числі особистісних новоутворень певного віку) на становлення характеру, ніж зворотний вплив. Тому саме в ці вікові періоди складаються найбільші можливості для оптимізації характерологічного континуума індивіда засобами розвитку його особистісного континуума, зокрема – активізації особистісних новоутворень відповідного віку [19].

Оскільки в дорослому віці особливості характеру людини втрачають пластичність і значною мірою обумовлюють специфіку її особистісно-професійного розвитку, то можна зробити висновок про те, що активне становлення основних складових характеру, час їх найвищої пластичності і, відповідно, найбільші можливості оптимізації характерологічного континуума засобами активізації особистісного розвитку припадає на більш ранні онтогенетичні періоди, тобто підлітковий чи юнацький вік. У сучасній психолого-педагогічній літературі є окремі праці, автори яких вказують на початок формування деяких рис характеру в дошкільному і молодшому шкільному віці (А.Г. Ковальов [15], Н.Д. Левітов [19] та ін.), акцентуації характеру в молодшому шкільному віці (Л.Є. Ерастова [12]), багато авторів підкреслюють, що найбільш сензитивним для формування вольових рис характеру є підлітковий вік (В.І. Абраменко [1], А.Г. Ковальов [15] та ін.).

Однак, можна констатувати, що на цих вікових етапах складаються необхідні передумови становлення особистісно-характерологічного континуума, а найбільш сензитивним в цьому аспекті є юнацький вік. Оскільки в системно-структурному та структурно-генетичному підходах характер розглядається як система, що має складну будову, то сензитивним періодом для становлення характерологічного континууму є той період, в якому відбувається найбільш активне становлення більшості структурних компонентів певної системи. Це зумовлює необхідність дослідження структури характеру.

У працях українських, радянських та зарубіжних учених представлено різні підходи до вивчення порушеної проблеми. Однак у роботах більшості сучасних авторів виділяються змістовний та функціональний аспекти характеру. Під змістовним компонентом автори розуміють спрямованість характеру, яка, формуючись достатньо рано, визначає весь подальший "вектор" життя людини (В.І. Абраменко [1], Б.Г. Ананьєв [2], Б. Басаров [6], Н.Д. Левітов [19] та ін.). До основних складових цього феномену автори відносять мотиви (Б. Басаров [6], В.С. Мерлін [25], С.Л. Рубінштейн [30]), інтереси (Н.Д. Левітов [19], В.І. Страхов [32]), ціннісні орієнтації (Б.Г. Ананьєв [2] та ін.), установ-

ки (А.Г. Асмолов [3], С.Л. Рубінштейн [30], К. Юнг [37]), ідеали (В.І. Абраменко [1], Н.Д. Левітов [19], С.Л. Рубінштейн [30]). Під функціональним аспектом характеру автори розуміють ті механізми, які забезпечують реалізацію спрямованості характеру в різних модусах життєдіяльності індивіда. Функціональний аспект обумовлює якісні особливості характеру індивіда, які визначають специфіку його діяльності й міжособистісної взаємодії. Тому інтегральним продуктом функціональних складових характеру є індивідуальний стиль діяльності людини. Основними складовими цього аспекту, на думку більшості радянських психологів, є комунікативні, вольові, моральні, інтелектуальні й рефлексивні якості характеру. У роботах окремих авторів (Б.Г. Ананьєв [2], Н.Д. Левітов [19], В.І. Страхов [32]) виділяються ще й емоційні якості характеру, оскільки характер розглядається ними як сукупність найбільш стійких проєкцій усіх сфер її психіки (пізнавальної, емоційно-вольової, особистісної). Однак самі автори зазначають, що вивчення емоційних рис характеру є надзвичайно складним, оскільки їх важко відмежувати від проявів темпераменту.

Найбільш сензитивним для формування вольових якостей є підлітковий вік (Б. Басаров [6], Н.Д. Левітов [19]). Досягнення індивідом певного рівня вольових якостей характеру є необхідною передумовою становлення особистісно-характерологічного континууму. Оскільки у працях сучасних українських учених (І.М. Бушай [9], В.О. Татенко [33], Т.М. Титаренко [35] та ін.) підкреслюється вирішальна роль внутрішньої активності людини, "внутрішнього саморуку" як чинника реалізації індивідом своїх цілей, формування потреби в досягненні успіху як в навчальній діяльності, так і в міжособистісних стосунках, то ця активність зумовлює активізацію комунікативних і вольових якостей характеру в підлітковому віці й створює необхідні передумови для подальшого формування моральних, інтелектуальних і рефлексивних якостей характеру. Феномени внутрішнього саморуку й внутрішньої активності індивіда є основою становлення "суб'єктності", поняття, яке є ширшим за попередні й визначає здатність індивіда бути творцем власного життя (В.О. Татенко [33]). Однак оскільки становлення суб'єктності індивіда можливе тільки за умови досягнення ним високого рівня самосвідомості, зокрема моральної, самовизначення, позиції "дорослості", формування особистісно-професійних планів, то початок становлення суб'єктності індивіда відбувається в молодшому юнацькому віці. Розгортання суб'єктності індивіда, в свою чергу, зумовлює активізацію його мотивів, інтересів, цінностей, які мають "ту спонукальну силу", яка забезпечує досягнення індивідом своїх цілей та подолання перешкод на цьому шляху [33] і, таким чином, сприяє

подальшому розвитку вольових якостей характеру. Отже, можна зробити висновок про те, що саме в юнацькому віці складаються необхідні передумови для подальшого розвитку вольових якостей характеру, але вже на якісно новому рівні.

Як зазначає Н.Д. Левітов, найбільш сензитивним для становлення моральних і інтелектуальних якостей характеру є ранній юнацький вік, оскільки на цьому віковому етапі відбувається побудова індивідом конкретних особистісно-професійних планів, переосмислення свого місця в житті, формування почуття дорослості, відповідальності за своє життя й життя близьких людей [19]. Найбільш активне формування рефлексивних якостей характеру, як зазначають автори (В.А. Крутецький [17]), також відбувається в юнацькому віці, оскільки необхідною передумовою цих якостей є досягнення певного рівня розвитку всіма іншими групами якостей характеру.

Проведений аналіз літературних джерел не виявив у роботах українських і зарубіжних авторів досліджень із проблеми сензитивних періодів становлення спрямованості характеру. Однак, оскільки становлення особистісного й характерологічного континууму відбувається в єдності, то можна зробити припущення про те, що саме в юнацькому, зокрема – ранньому юнацькому, віці відбувається становлення тих новоутворень, які найбільшою мірою впливають на генезис змістовного аспекту характеру (професійне самовизначення, смисложиттєві орієнтації, відповідальність, набуття его-ідентичності, розвиток рефлексії), а також триває активне становлення таких феноменів особистісного розвитку, як моральна самосвідомість, в тому числі її рефлексивна субдомінанта – морально-духовна самосвідомість (І.С. Булах [8]), ціннісні орієнтації, моральна саморегуляція та самоконтроль та ін. Тому сензитивним періодом становлення особистісно-характерологічного континууму є ранній юнацький вік.

У низці досліджень з проблеми характеру також підкреслюється думка про те, що характер являє собою сукупність "всезагального, типового й індивідуального" (Н.Д. Левітов [19]). При цьому під всезагальним і типовим автори розуміють відповідно особливості, властиві всім людям, що живуть в певний історичний час, і особливості, властиві певній соціальній групі людей, що існує за конкретного часу, які відображаються як у змістовному, так і в процесуальному аспектах характеру. На межі понять "всезагальне" й "типове" лежать такі фактори генезису особистісно-характерологічного континуума індивіда, як моральні норми, ідеали, цінності, стереотипи кожної нації, що значною мірою обумовлюються специфікою соціально-економічної й політичної ситуації в країні. У роботах авторів (І.С. Булах [8], І.М. Бушай [9],

Л.Є. Ерастова [12], О.З. Запухляк [13] та ін.) підкреслюється висока значущість суспільно-політичної ситуації країни як фактора особистісного зростання молоді. Так, І.С. Булах зазначає, що "конфлікти й кризові явища в розвитку молоді підвищуються в ті періоди, коли виникають нестабільні ситуації у розвитку суспільства, що слугує вказівкою активного впливу подій соціальної історії на особистісне становлення людини" [8]. На сучасному етапі становлення Української держави економічна криза зумовлює кризу соціальну, яка на рівні окремого індивіда часто призводить до примітивізації свідомості й самосвідомості, домінування матеріальних егоїстичних цінностей, формування схильності до встановлення маніпулятивних стосунків з іншими людьми, а також низки інших негативних феноменів, які зумовлюють специфіку формування рис характеру і створюють передумови для виникнення акцентуацій характеру. Це призводить до різних негативних варіантів становлення особистісно-характерологічного континууму сучасної української молоді в цілому.

Негативний вплив соціальних факторів на особистісно-характерологічний розвиток молоді в сучасній Україні проявляється ще й в тому, що руйнування радянської ідеології і відсутність нових, загальноприйнятих державою моральних норм, які б її замінили, неконтрольований вплив західних ЗМІ на психічний розвиток дітей і підлітків призводить до зниження моральності й гальмування особистісно-характерологічного розвитку молоді, в тому числі мотиваційно-ціннісних конструктів, моральних та вольових якостей. Таким чином, через гальмування регулятивних механізмів психіки складаються передумови для зняття моральних заборон і безпосереднього прояву індивідами своїх бажань, оскільки становлення соціальних мотивів, які опосередковують ці бажання, гальмується. А це, в свою чергу, призводить до посилення флуктуацій особистісно-характерологічного розвитку, зростання кількості й варіативності його патологій.

Таким чином, проведений аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми особистісно-характерологічного континууму дає можливість констатувати, що у працях більшості українських і зарубіжних психологів підкреслюється висока актуальність і соціальна значущість дослідження проблем характеру й особистості, а також тісний взаємозв'язок генезису цих процесів. Однак проблема дослідження цих феноменів як цілісної системи, яка має свою структуру, в її динаміці на різних вікових етапах є новою і мало розробленою. Найбільш чутливим для становлення особистісно-характерологічного континууму є юнацький, зокрема молодший юнацький, вік. У зв'язку з тим, що на сучасному етапі становлення Української держави економічна та соц-

іальна криза в країні, неконтрольований вплив ЗМІ на психіку молодого покоління українців призводить до гальмування особистісно-характерологічного розвитку юнаків, зростання статистики акцентуацій характеру, виникає необхідність розробки ефективної моделі особистісно-характерологічного континууму в юнацькому віці, експериментального дослідження специфіки структурних компонентів такого феномену та його динаміки, обґрунтування, створення й апробації програми активізації особистісно-характерологічного континууму в юнацькому віці засобами активного соціально-психологічного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абраменко В.И. Закономерности развития характера у подростков и условия его формирования : дисс. ... доктора психол. Наук : 19.00.07 / Абраменко Виктор Иванович. – К., 1986. – 476 с.
2. Ананьев Б.Г. Воспитание характера школьника / Б.Г. Ананьев. – М. : Знание, 1941. – 82 с.
3. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А.Г. Асмолов. – М. : Воронеж, 1996. – 768 с
4. Ахвердова О.А. Личностно-характерологический континуум современного подростка : дисс. ... доктора психол. Наук : 19.00.01 / Ахвердова Ольга Альбертовна. – Ставрополь, 1998. – 328 с.
5. Бакунова И.В. Вероятность личностно-характерологической изменчивости у подростков из семей беженцев и вынужденных переселенцев : дисс. ... канд. психол. Наук : 19.00.01 / Бакунова Ирина Владимировна. – Ставрополь, 2003. – 138 с.
6. Басаров Б. Вопросы психологии характера / Б. Басаров. – Ашхабад : Ылым, 1977. – 72 с.
7. Бэн А. Об изучении характера / А. Бэн. – СПб. : Изд-во Заленского и Любарского, 1866. – 523 с.
8. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... доктора психол. Наук : 19.00.07 / Булах Ірина Сергіївна. – К., 2004. – 581 с.
9. Бушай І.М. Психологічні особливості розвитку "Я-образу" акцентуйованих підлітків : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Бушай Ігор Михайлович. – К., 2000. – 255 с.
10. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 т. / Л.С. Выготский. – Т. 4. – М., 1984. – 432 с.
11. Гилева О.Б. Влияние социальных условий на структуру темперамента / О.Б. Гилева, Т.В. Бочарова // Вопросы психологии. – 2000. – №4. – С. 73-76.

12. Ерастова Л.Є. Психологічні чинники подолання дисгармонійного розвитку характеру молодшого школяра : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.07 / Ерастова Лариса Євгенівна. – О., 2005. – 252 с.

13. Запухляк О.З. Вплив акцентуацій характеру особистості на агресивність у підлітковому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / О.З. Запухляк. – Хмельницький, 2006. – 20 с.

14. Кейра Фр. Характер и нравственное воспитание / Фр. Кейра ; пер. с фр. под ред. Р.И. Сементковского. – СПб. : Ф. Павленков, 1897. – 116 с.

15. Ковалев А.Г. Психология личности / А.Г. Ковалев. – М. : Просвещение, 1969. – 391 с.

16. Кречмер Э. Строение тела и характер / Э. Кречмер. – М. : Педагогика-Пресс, 1995. – 607 с.

17. Крутецкий А.В. Проблема характера в советской психологии / А.В. Крутецкий // Психологическая наука в СССР. – В 2 т. – Т. 2. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – С. 47-70.

18. Левитов Н.Д. Вопросы психологии характера / Н.Д. Левитов. – М. : Учпедгиз, 1956. – 368 с.

19. Левитов Н.Д. Психология характера / Н.Д. Левитов. – М. : Изд-во З.-М., 1969. – 424 с.

20. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.

21. Макаренко А.С. Сочинения в 7 томах. – Т. 5. – М. : Педагогика, 1957. – С. 106.

22. Малапер П. Элементы характера и законы их сочетания / П. Малапер. – М. : Тихомиров, 1913. – 271 с.

23. Малиованов А.Л. Роль нравственного убеждения в формировании дисциплинированного поведения советских подростков : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. "Педагогические науки" / А.Л. Малиованов. – М., 1953. – 15 с.

24. Малыгин В.Л. Особенности психопатологических расстройств у лиц зависимых от игры / В.Л. Малыгин, Б.Д. Цыганков // Сб. трудов Всероссийской науч.-пр. конференции "Бехтерев и современная психология". – Казань, 2005. – С. 152-154.

25. Мерлин В.С. Очерк психологии личности / В.С. Мерлин. – Пермь : ПСИ, 2006. – 332 с.

26. Олпорт Г. Личность в психологии / Г. Олпорт. – М. : Ювента, 1998. – 345 с.

27. Павлов И.П. Избранные произведения / И.П. Павлов. – М. : Изд-во АН СССР, 1949. – 568 с.

28. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 254 с.
29. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
30. Польшакова И.Н. Личностно-характерологическая изменчивость у подростков циклоидного и эпилептоидного психотипов, обусловленная употреблением наркотиков : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Польшакова Ирина Николаевна. – Ставрополь, 2004. – 159 с.
31. Старовойтов А.В. Психологічні особливості тілесно-орієнтованої корекції поведінки підлітків з акцентуаціями характеру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / А.В. Старовойтов. – О., 2004. – 18 с.
32. Страхов В.И. Психология характера / В.И. Страхов. – Саратов : СГПИ, 1970. – 80 с.
33. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении : монография / в.А. Татенко. – К. : Просвита, 1996. – 404 с.
34. Терещенко Э.В. Психологическая оценка влияния экологико-химических факторов на личностно-характерологические особенности подростков : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогическая и возрастная психология" / Э.В. Терещенко. – Ставрополь, 2002. – 21 с.
35. Титаренко Т.М. Жизненный мир личности: структурно-генетический подход : дисс. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Титаренко Татьяна Михайловна. – К., 1994. – 305 с.
36. Хвостиков Г.С. Особенности личностно-характерологических свойств и клиника психопатологических нарушений у лиц с патологической зависимостью от азартной игры. : дисс. ... канд. мед. наук : 19.00.04 / Хвостиков Григорий Сергеевич. – М., 2009. -135 с.
37. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг. – СПб. : Ювента ; М. : "Прогресс-Универс", 1995. – 717 с.
38. Allport, G.W. Pers?nlichkeit. Struktur, Entwicklung und Erfassung der menschlichen Eigenart, 2. Aufl. Hain, (Orig.: Personality. A. Psychological interpretation. Holt, New York 1937) / G.W. Allport. – Meisenheim, 1959. – P. 5.
39. Le Senne, R. Trait? de caract?rologie / R. Le Senne. – P. : Presses Universitaires de France, 1945. – 647 p.